

Zrenjanin

22. april 2002.

STAVOVI PRIPADNIKA ETNIČKIH ELITA U VOJVODINI PREMA PRAVIMA MANJINA I INTER-ETNIČKIM ODNOSIMA

SAŽETAK

Izvršeno je ispitivanje po 100 istaknutih pripadnika kulturnih i medijskih elita. Utvrđeno je da su vojvođanske etničke elite materijalno bolje situirane od običnih građana, ali da se i među njihovim pripadnicima nalazi gotovo četvrtina onih koji žive dosta siromašno, a svaki deveti je stvarno siromašan, što govori o potencijalno visokim mogućnostima za uslovljavanje jednog dela njihovih pripadnika. Oni su na interpersonalnoj ravni izrazito otvoreni prema pripadnicima drugih etničkih grupa.

Na planu stavova svojih pripadnika etničke elite se od običnih građana najviše razlikuju jasnim zalaganjem za tržišnu privredu i za liberalni ekonomski model razvoja. Njihovi pripadnici ne razlikuju dovoljno jasno individualna i kolektivna prava. Ovo je razumljivo, pošto su u multietničkoj sredini u uslovima prevlasti srpskog etničkog nacionalizma individualna prava bila i jednim delom još uvek jesu u značajnoj meri određena pripadnošću konkretnoj etničkoj grupi. Pripadnici elita iz manjinskih zajednica o ovome imaju jasniju predstavu, budući da su njihove zajednice plaćale cenu za ovakvo stanje stvari.

Pripadnici malobrojnijih zajednica se, verovatno u strahu od srpsko-mađarskog sporazuma na štetu trećih, velikim svojim udelom zalažu za građanska, a ne i za kolektivna prava. No, nalazi ovog istraživanja su u ovom pogledu suštinski bolji od nalaza bilo kog prethodnog, pošto je svest o neophodnosti priznavanja kolektivnih prava značajno porasla u svim etničkim grupama, uključujući i većinsku.

Ustanovljeno je veliko nezadovoljstvo nivoom poštovanja kolektivnih prava. To je posebno izrazito na planu mogućnosti zauzimanja rukovodećih položaja, što je i najvažnije područje objektivno

postojeće etničke diskriminacije u Vojvodini na kojem najlakše može doći do sukoba između etničkih grupa.

U pogledu stavova prema inter-etničkim odnosima, osećanje nacionalne ugroženosti pokazuju sve grupe osim slovačke, a uključujući srpsku. Uz ovoliki osećaj ugroženosti i među predstavnicima etničke većine i među onima iz manjinskih grupa mogućnost drastičnog pogoršanja inter-etničkih odnosa niukoliko nije nerealna.

Sumaran zaključak je da je u vojvođanskim etničkim elitama načelo multikulturalizma i paralelnog mirnog života pobedilo princip interkulturalizma, odnosno zajedničkog međusobnog kulturnog obogaćivanja uz razvijanje različitosti. U krajnjoj liniji, to znači da su oni koji oblikuju mnjenje građana Vojvodine voljni da žive jedni pored drugih pre nego jedni sa drugima, što podrazumeva određene rizike. No, u celini uzev stav prema ljudskim pravima i pravima manjina bitno se popravio u odnosu na ranija ispitivanja. Uz pretpostavku stabilnog spoljno-političkog okruženja može se očekivati dalji povoljan trend.

Metodološka napomena

Istraživanje je vršeno od decembra 2001. do marta 2002. godine, preko višekratno obavljanih intervjua sa predstavnicima kulturnih i medijskih elita srpske, hrvatske, mađarske, rumunske i slovačke nacionalnosti u Vojvodini. Pri sastavljanju plana ciljanog uzorka konsultovani su eksperti poput Miroslava Samardžića (CDCS), Pavla Domonjija (Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, kancelarija u Novom Sadu), Tomislava Žigmanova (Fond za otvoreno društvo, kancelarija u Novom Sadu) i Viorela Flore. U uzorak su ušli intelektualci najvišeg ranga sa katedri za istoriju, hungaristiku, rumunski i slovački jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, iz manjinskih izdavačkih kuća i listova «Libertatea», «Mađar So», «Hlas Ljudu», «Forum», različitih kulturnih udruženja koja okupljaju pripadnike etničkih manjina (poput Matice Slovačke), redakcija radio i televizijskih programa na jezicima relevantnih etničkih grupa, zatim direktori i glavni urednici etničkih i pokrajinskih ustanova (Ujvideki Sinhaz, Srpsko narodno pozorište, kulturni centri u Subotici, Novom Sadu i Zrenjaninu), jedan broj istaknutih sveštenika angažovanih u kulturnom i političkom životu etničkih manjina u Vojvodini, od kojih su neki, poput g. Marka Kljajića, i pisci knjiga o specifičnim manjinskim problemima, kao i istaknutiji književnici i kulturni radnici iz pomenutih 5 etničkih grupa. U pitanju su ljudi koji ne stvaraju operativne programe političkog samoorganizovanja svojih etničkih grupa, ali koji doziraju, akcentuju i osmišljavaju i etničku svest manje obrazovanih pripadnika svojih grupa i njihov odnos prema drugim etničkim zajednicama u Vojvodini. U drugom koraku uzorak je dopunjavan u toku samog istraživanja, na osnovu odgovora ispitanika o najznačajnijim predstavnicima

njihovih etničkih grupa u Vojvodini. Na taj način je dobijena potpuna slika o uticaju i ugledu pojedinih ličnosti koje su bile uvrštene u uzorak.

Dva problema su se javila pri realizaciji plana uzorka. Srpska i mađarska grupa u Vojvodini su mnogobrojne, a slovačka grupa, mada malobrojnija od hrvatske, poseduje brojnu i međusobno dobro integrisanu i vrlo aktivnu kulturnu elitu. Gimnazija u Bačkom Petrovcu, Društvo vojvođanskih slovakista, slovačko pozorište «Vladimir Hurban Vladimirov» i grupe profesora etničkih Slovaka u gimnazijama u Staroj Pazovi i Kovačici omogućile su lako i uspešno popunjavanje ove etničke kvote. S druge strane, društvena elita vojvođanskih Rumuna ne samo što je međusobno podeljena i zavađena, već je i malobrojna, s obzirom na ukupan broj i udeo urbane populacije Rumuna u Vojvodini. U slučaju ove grupe u uzorak su uz predstavnike istinske etničke elite ušli i neki predstavnici subelite, odnosno oni koji ne spadaju u stvaralačke intelektualce već u osobe poput novinara, manje istaknutih gimnazijskih profesora i obrazovanijih i nacionalno svesnijih advokata i lekara. Ovde se radi pre o onima koji modifikuju i prenose ideje i znanja nego o vrhunskim kulturnim stvaraocima. Ovo se nije moglo izbeći. U slučaju vojvođanskih Hrvata veliki problem predstavljala je njihova podela koja se ne odvija samo duž granica različitih interesnih koterija, već je i dodatno usložnjena umnogome politizovanom podelom na «čiste» Hrvate i Hrvate-Bunjevce. Poseban problem u terenskom radu predstavljali su takozvani «kripto-Hrvati», odnosno oni intelektualci hrvatske nacionalnosti koji su bili povezani sa bivšim režimom i koji su jedini, u većem broju, odbijali saradnju. Jedino u njihovom slučaju dolazilo je i do oštrijih verbalnih incidenata u terenskom radu.

U celini uzev, planirani uzorak je realizovan sa značajnim uspehom. Apstinencija nije prelazila 20% od ukupnog broja neposredno kontaktiranih i umesto njih su u uzorak uvršćene zamene čiji je spisak sačinjen na prethodno opisan način.

Bilo je planirano ispitivanje po 100 vodećih intelektualaca iz nabrojanih etničkih grupa. Realizovano je ukupno 502 upitnika, od kojih su logičku kontrolu izdržala njih 471. Ovi su uzeti u dalju obradu, prvo na način primeren tretiranju kvalitativne građe, a potom preko statističkog opisa i analize.

STRUKTURA REALIZOVANOG UZORKA

Među ispitanicima je 64% muškaraca i 36% žena.¹ Najmaskuliniziranija je hrvatska etnička elita, sa skoro 100% muškaraca, potom srpska (63%), mađarska i rumunska (po 59%) i slovačka (49%). U vojvođanskim elitama došlo je do smene generacija: sredovečnih (onih koji imaju između 30 i 51 godine) ima 55% u realizovanom uzorku, starijih (onih koji su rođeni između 1931. i 1950. godine) 35%, i znatno manje starih (7%) i sasvim mladih (nešto iznad 3%). Ovo je i razumljivo s obzirom da 5. oktobar 2000. godine jeste podmladio kadar na rukovodećim položajima, ali nije mogao da bitno umanja moralni kapital i ugled u okviru etničkih zajednica koji se stiče decenijama. Posmatrano prema zanimanju, među pripadnicima etničkih elita dominiraju urednici i istaknuti novinari zaposleni u štampanim i elektronskim medijima (29%), književnici (12%), profesori univerziteta (10), direktori kulturnih ustanova (7%), sveštenici (4%) itd. Čak 70% ispitanika ima završen fakultet, a skoro svi među ostalima završenu višu školu. Udeo onih sa doktoratom je znatno iznad 12%, a obrazovna struktura bila bi još bolja da u slučaju pripadnika rumunske zajednice, zbog njene malobrojnosti, nije morao biti uključen i jedan broj ljudi iz kulturne subelite.

Vojvođanske etničke elite su, razumljivo, materijalno bolje situirane od običnih građana, ali se i među njihovim pripadnicima nalazi gotovo četvrtina onih koji ne bi mogli da skupe par hiljada dolara ni u slučaju nužde. Ovo govori o potencijalno visokim mogućnostima za uslovljavanje jednog dela pripadnika etničkih elita. Čak 11% ispitanika živi u stvarnom siromaštvu, redukujući zadovoljavanje vitalnih potreba. U stanovništvu Vojvodine udeo ovakvih ljudi je dva i po puta veći. S druge strane. Gotovo 70% ispitanika ima prilično dobar materijalni standard za srbijanske prilike.

Pripadnike vojvođanskih etničkih elita karakteriše, sa izuzetkom etničkih Srba, niska mera etničke endogamije. U ukupnom uzorku (uključujući i nevenčane) inorodnicima je venčano samo 9% Srba, a čak 36% Rumuna, 14% Mađara, 22% Hrvata i 27% Slovaka. Nacionalnost ispitanika se u gotovo 100% slučajeva u svim grupama poklapa s nacionalnošću njihovih roditelja. Upitani za nacionalnost najboljeg prijatelja, sunarodnika apostrofira 43% Hrvata, 57% Mađara, 48% Rumuna, 61% Slovaka i 59% Srba. Sudeći prema ovom nalazu, vojvođanske etničke elite su na interpersonalnoj ravni izrazito otvorene prema pripadnicima drugih etničkih grupa. To je i razumljivo, s obzirom da ogroman udeo njihovih pripadnika svakodnevno radi u multietničkim ustanovama kao što su RTV Novi Sad ili Filozofski fakultet u Novom Sadu i da većina njihovih pripadnika živi u Novom Sadu ili u drugim većim gradovima multietničkog sastava i lišenim etničke prostorne podeljenosti.

¹ Zbog lakše preglednosti svi procentni poeni zaokruženi su na cele brojeve.

OSOBI NE VOJVOĐANSKE KULTURNE I MEDIJSKE ELITE

U pogledu socijalnog porekla etničke elite u Vojvodini deluju izrazito otvoreno: zanemarljiv broj njihovih pripadnika potiče iz viših društvenih slojeva Kraljevine Jugoslavije ili iz porodica nekadašnjih komunističkih funkcionera. Roditelji ispitanika su relativno često (15%) visokoobrazovani stručnjaci, ali većina ljudi koji zauzimaju ključna mesta u društvenom životu svojih etničkih zajednica krenula je u život sa donjeg dela društvene strukture, što znači da u etničkim zajednicama postoji malo porodičnih «dinastija». Među očevima ispitanika ima, ili je bilo mnogo poljoprivrednika (21%), kvalifikovanih radnika i službenika i tehničara sa srednjoškolskim obrazovanjem (po 20%), nekvalifikovanih radnika, itd. Ovakvo socijalno poreklo izvesno ima uticaj i na stavove pripadnika etničkih elita.

Većina njih su deklarirani vernici (54%, prema 23% onih koji izjavljuju da su u ovom pogledu neodlučni i 23% deklariranih ateista). S druge strane, stvarnih vernika, onih koji veruju u život posle smrti, ima svega 31%. Ovakvih je daleko najviše među ispitanim etničkim Hrvatima (63% u ovoj grupi) a najmanje među etničkim Mađarima (17%), dok se udeo stvarnih vernika u ostale 3 grupe kreće između 24% i 31%. S druge strane, među Mađarima je deklariranih vernika (46%) gotovo koliko i među pripadnicima ostalih grupa (kod etničkih Srba odgovarajuća procentna brojka je 52, kod Rumuna i Slovaka po 48, a kod Hrvata čak 81). Očito je da su sve etničke elite u Vojvodini, sa izuzetkom hrvatske, istovremeno i temeljno ateizovane i sklone da u značajnoj meri prihvate deklariranu religioznost kao društveno poželjan deo vlastitog identiteta.

Etničke elite koje imaju veliki uticaj na oblikovanje svesti pripadnika svojih zajednica kao i na formiranje njihovih pogleda na život sa pripadnicima ostalih zajednica u Vojvodini mahom nisu sastavljene od ljudi koji formalno drže rukovodeće položaje. Treba podsetiti da je značajan deo uzorka sačinjen na osnovu predloga samih pripadnika etničkih elita dobijenih u prvoj fazi terenskog rada i da uzorak izražava stvarnu strukturu unutar-etničkog ugleda i uticaja pojedinaca iz konkretnih zajednica, koja ne mora da se poklapa sa raspodelom formalno najznačajnijih položaja. Među ispitivanim pripadnicima etničkih elita njih 27% se odskora nalazi na rukovodećim položajima u medijima i u kulturi, 10% je ove pozicije zauzimalo do 5. oktobra 2000. kada je sa njih smenjeno ili bilo navedeno da sami podnesu ostavke, 9% je svoje rukovodeće položaje držalo i pre i posle 5. oktobra, a apsolutna većina (54%) nije bila u prilici da zauzima formalno rukovodeće položaje. Vidljivo je da je značajan udeo pripadnika etničkih elita dobio bilo rukovodeće položaje bilo povećani rejting među sunarodnicima posle petooktobarskih promena. Ispitanici dosta realno procenjuju svoj društveni uticaj. Neposredno upitani: «Da li smatrate da Vaša profesionalna aktivnost utiče na formiranje društvene svesti pripadnika Vaše etničke grupe i u kojoj meri?», njih 32% daje odgovor u smislu «utiče

značajno», uz čak 50% onih koji priznaju vlastiti delimični uticaj. U samoj stvari, pripadnici etničkih elita u Vojvodini svesni su svog značaja za održavanje identiteta vlastitih zajednica.

Još uvek se među pripadnicima etničkih elita nalazi više od dve petine članova nekadašnjeg Saveza komunista Jugoslavije (42%). Ovo govori o relativno sporom menjanju personalnog sastava posmatranih grupa; pri tom valja imati u vidu da se među ispitanicima nalazi i ranije pomenuti procenat sveštenih lica koja nisu mogla biti članovima ranije Komunističke Partije. Pri tom, među bivšim komunistima postoji određeni kontinuitet u vezi sa ranijim stavom, bar kada je u pitanju versko deklarisanje, ako već ne i u pogledu odnosa prema neophodnim ekonomskim reformama u Srbiji. Među onima koji su bili članovi SKJ ima 38% deklarisanih i 17% stvarnih, naknadno ubeđenih, vernika. Među onima koji nisu bili članovi SKJ odgovarajuće procentne brojke su 65% i 42%, respektivno. Etničke elite izvesno održavaju vezu sa političko-partijskim krugovima u svojim zajednicama. No, apsolutna većina njihovih članova nije partijski organizovana: među njihovim ispitanim pripadnicima nalazi se 26% onih koji su članovi političkih partija i još 15% onih koji su to bili od uvođenja multupartizma, ali koji više nisu u političkim strankama. Ovi drugi mahom su pripadali stranačkim opcijama koje su poražene u događajima oko 5. oktobra 2000. godine. Oni prvi se svojim udelom u ukupnom uzorku gotovo poklapaju sa udelom formalnih nosilaca rukovodećih položaja u različitim etničkim ili pokrajinskim ili okružnim ustanovama i medijima.

Na planu društvene svesti svojih pripadnika etničke elite se od običnih građana najviše razlikuju jasnim zalaganjem za tržišnu privredu i za liberalni ekonomski model razvoja. Niz istraživanja je pokazao da među građanima Srbije, uz izvesne varijacije prema njihovoj etničkoj pripadnosti, postoji približno trećina izrazito pro-tržišno orijentisanih i isto toliko izrazito egalitarno orijentisanih, dok su ostali kolebljivi. U našem uzorku vrlo izrazitu tržišnu orijentaciju zastupa 63% ispitanika, a egalitarnu oko 13%. Etničke elite su modernije u ovom pogledu od običnih građana. Zanimljivo je da su izvedena ukrštanja pokazala da na ovom planu nema značajnijih razlika između pripadnika različitih etničkih elita kao ni između onih njihovih pripadnika koji su svojevremeno bili članovi SKJ i onih koji nisu. Većinska saglasnost oko neophodnosti potpunog liberalizovanja privrede postoji u svim frakcijama vojvođanskih etničkih elita.

STAVOVI PREMA INDIVIDUALNIM PRAVIMA

Upitani «Koji su po Vašem mišljenju osnovni preduslovi za ostvarivanje lične slobode građana?», ispitanici najčešće pominju postojanje pravne države (25% u ukupnom uzorku), potom postojanje demokratskih institucija (21%), ekonomski prosperitet društva (11%) itd. Ispitanici srpske nacionalnosti nesrazmerno mnogo pridaju značaj ekonomskom razvoju društva i stvaranju pravne države na uštrb razvoja demokratskih ustanova (19%, 27% i manje od 5% u ovoj grupi, respektivno), verovatno smatrajući da je pitanje demokratizacije društva velikim delom obavljeno. S druge strane, među pripadnicima etničkih elita manjinskih zajednica zagovaranje razvoja demokratije kao osnovnog preduslova za ostvarivanje lične slobode znatno je raširenije, možda i stoga što oni jasnije sagledavaju ograničenja ne-konsenzualnog tipa demokratije kakav se razvija u sadašnjoj Srbiji. Stvaranje demokratskih ustanova kao najvažniji preduslov za ostvarivanje ličnih sloboda u ovom smislu pominje 34% ispitanika mađarske nacionalnosti, 28% Rumuna, 21% Hrvata i 16% Slovaka. Pripadnici mađarske elite se u ovom smislu zalažu za demokratske institucije, korišćenje maternjeg jezika, slobodu izražavanja, toleranciju, slobodu govora, štampe, međusobnu trpeljivost, pravo na izražavanje ličnih stavova, školovanje na maternjem jeziku, pominjući «nedostatak civilnog društva, modernog shvatanja demokratije (koje uvek poštuje prava manjine)». Pripadnici rumunske elite pominju pored ostalog «uklanjanje monopola političke vlasti stranaka», «međusobno uvažavanje mišljenja», toleranciju i slobodu na planu informisanja. Slovaci takođe traže više tolerancije, ali i promenu društvene klime, žaleći se na nedostatak zakonske regulative manjinskih prava. Uopšte uzev, pripadnici manjinskih elita traže, ne samo višepartizam, nego i razvijeno civilno društvo. Rumuni, kao predstavnici najmalobrojnije manjine, najjasnije osećaju hendikepe demokratije koja se svodi na međupartijsku trgovinu, pošto su sami nesposobni da se samostalno partijski organizuju.

Upitani «Koje su najveće smetnje koje sada postoje na planu ostvarivanja lične slobode građana?», ispitanici mađarske nacionalnosti pominju neizgrađenost građanskog društva, nedostatak propisa i građanske svesti, nacionalizam, politikanstvo, pojavu da većinski narod ne primećuje da postoje različitosti, nedefinisan pravni sistem u oblasti ljudskih prava, politički sistem po stranačkom ključu, agresivnu, provincijalnu kulturu, ksenofobiju itd. Rumuni upozoravaju na nepotpunost zakona, ksenofobiju većinske zajednice, nacionalizam, izbeglice, itd. Ispitanici slovačke nacionalnosti manje pažnje posvećuju nedorečenostima pravnog sistema, a više političko-partijskim sukobima i svadama. Ispitanici hrvatske nacionalnosti vrlo otvoreno upozoravaju na ksenofobiju i agresivni srpski nacionalizam, a pripadnici srpske elite mahom ukazuju na pravne smetnje i na siromaštvo društva kao na prepreku ostvarivanju individualnih ljudskih prava. Pitanje demokratizacije društva, koje je za mnoge od Srba rešeno, za manjine se postavlja kao tek otvoreno. Malobrojnije među zajednicama

posebno osećaju opasnost vezivanja pitanja demokratije za međusobnu konkurenciju političkih stranaka, budući da one nisu u stanju da takve stranke formiraju.

Zamoljeni da neposredno ukažu na najveće smetnje na planu ostvarivanja prava na slobodno informisanje ispitanici retko (u manje od 10% slučajeva) kažu da tu nema nikakvih smetnji, a među smetnjama najčešće pominju uticaj političkih partija i neposrednu kontrolu novinara. Statistički posmatrano, razlike između pripadnika pojedinih grupa nisu značajne, osim u slučaju pripadnika hrvatske elite, koji, budući da nemaju etabliranu štampu na jeziku koji smatraju svojim posebnim jezikom, ne pominju direktnu kontrolu novinara kao problem. Mađari često ukazuju na finansijske teškoće, Rumuni na nedostatak školovanih kadrova, Slovaci na autocenzuru slovačkih novinara u Vojvodini i uticaj LSV, a Srbi na različite pritiske koji dolaze iz pojedinih stranaka DOS.

U vezi sa ostvarivanjem prava na obrazovanje na maternjem jeziku diskriminaciju u značajnijoj meri pominju ispitanici Hrvati (27%) i Mađari (16%). Neki od njih iznose činjenično nezasnovane stavove (npr. «ne postoje srednje škole i fakulteti na jezicima nacionalnih manjina (osim retkih izuzetaka)» ili «nema srednjih škola i fakulteta na jezicima nacionalnih manjina te im je uskraćeno obrazovanje») u slučaju Mađara (gotovo 70% srednjoškolaca ove nacionalnosti u Vojvodini je obuhvaćeno školovanjem na maternjem jeziku), ali i one koji ukazuju na ključne probleme (npr. «zakonsko ograničenje 15 đaka u jednom razredu»). Hrvati upozoravaju na centralizam, korumpiranost, šovinizam u praksi rada i sadržajima i, vrlo često, na odsustvo škola na hrvatskom jeziku. Pri tom nije jasno na šta se misli pod hrvatskim jezikom, budući da ovim jezikom govore i vojvođanski Srbi, a da njegovu najstandardniju formu upražnjavaju srpske izbeglice iz Hrvatske koje su se smestile u Vojvodini.

U vezi sa pravom na slobodno raspolaganje svojinom najviše zamerki na zakonsku regulativu među ispitanicima imaju etnički Srbi, dok se na odsustvo denacionalizacije imovine koju su komunisti oduzeli žale prvenstveno Rumuni i Mađari. U vezi sa smetnjama koje se postavljaju pred ostvarivanjem prava na preduzetništvo ispitanici se mahom žale na lošu zakonsku regulativu, a korupciju kao činilac smetnje nešto češće pominju ispitanici Mađari i Hrvati. Ovde treba imati u vidu postojanje privredno-političkih lobija koji su funkcionisali i pre i posle 5. oktobra i koji ponegde, kao u Subotici, otvoreno poprimaju obeležja sukoba različitih etničkih političko-privredno-kriminalnih klanova. Čest odgovor kod ispitanika mađarske nacionalnosti je «korupcija», a Hrvati pominju u vezi sa ovim pitanjem i «mafiju» i «zatvoreno tržište u nekim oblastima» i «potiskivanje svega nesrpskog u Srijemu». Kad je u pitanju stav prema izbornim pravima građana i njihovom uticaju na donošenje političkih odluka vrlo je uočljivo da izborni sistem kao osnovnu smetnju navodi 25% Hrvata, 24% Mađara, 12% ispitanih Slovaka, 10% Rumuna i tek nešto preko 1% Srba. Radi se, naime, o tome da etnički Hrvati mogu da obezbede svoje parlamentarne predstavnike samo u subotičkom kraju i da od granice izborne jedinice zavisi i njihova mogućnost da dobiju izabrane predstavnike u

Beogradu, kao i udeo njihovih predstavnika u vlasti na lokalnom nivou u Subotici. Što se tiče etničkih Mađara, Miloševićev režim je izborne jedinice «krojio» tako da bi smanjio mogućnost ulaska većeg broja predstavnika mađarskih etničkih partija u skupštinu. Raspršeni i malobrojniji Slovaci i Rumuni slabije osećaju ovaj problem, što pogotovo važi za etničke Srbe.

Upitani koje su najveće smetnje na planu ostvarivanja ljudskog dostojanstva, ispitanici svih nacionalnosti daleko najčešće pominju ekonomsko siromaštvo zemlje i njenih građana. U ovom pogledu pripadnici etničkih elita u Vojvodini izražavaju maltene unison stav. No, kad su bili direktno zamoljeni da navedu smetnje koje se postavljaju pred ostvarivanjem ekonomskih i socijalnih prava, ispitanici etnički Srbi su apsolutnom većinom (56% u njihovoj grupi, a kod ostalih od 20% do 34%) naveli siromaštvo zemlje, dok su se u odgovorima pripadnika manjinskih elita sretali i kritika beogradske centralizacije, pominjanje uticaja nacionalno-zavičajnih klanova, korupcija i niska kultura stanovništva, kao i nerazvijenost institucionalne osnove.

Kad su bili zamoljeni da navedu najznačajnije slučajeve kršenja individualnih ljudskih prava koji su im poznati predstavnici srpske i slovačke elite gotovo da uopšte nisu navodili slučajeve koji u sebe uključuju nacionalnu diskriminaciju, već su se usredsredili na primere gušenja slobode medija i ugrožavanje prava na zapošljavanje. S druge strane, pripadnici hrvatske, mađarske i rumunske elite navodili su kao slučajeve kršenja individualnih prava one koji u sebe uključuju dimenziju etničke diskriminacije u 53%, 16% i 21%, respektivno. Dok Srbi na primer pominju «proterivanje Srba iz Hrvatske», akciju «Milosrdni anđeo», «držanje ljudi u kosovskim zatvorima bez podizanja optužnice», Mađari navode «pravo privatnosti (npr. ne samo da se prisluškuju razgovori već onaj koji prisluškuje umeša se u razgovor i vređa)», «Ric Zoltan koji je osuđen na 3 godine zatvora zato što je u vreme bombardovanja pričao da ne možemo protiv NATO-a», «preduzimač srpske nacionalnosti samo Srbine zapošljava, a ne gleda ko je dobar ili loš», Rumuni zlostavljanja Rumuna koji su emigrirali iz Rumunije, a Hrvati, na primer, «kapitalni slučaj je kad republički ministar pravde, sa skupštinske govornice, dezavuiše svog političkog oponenta tvrdnjom da nije Srbin ili bar ne čisti Srbin», «pretnje, prisilna preseljenja, čišćenje teritorija, rat...», «kao Hrvat se osećam duboko ponižen, jer Hrvati u ovoj zemlji nisu priznati nacionalnom manjinom. To rađa nizak poteškoća i stalnim kršenjima ljudskih prava» ili «sedamnaest puta sam na granici bio pretresen i na informativnim razgovorima za vreme bivšeg režima, samo zato što sam katolički svećenik» ili «od pljački, progona, ubojstava koja ni do danas nisu pokušana rasvijetliti». Ovde treba primetiti da su za vreme Miloševićevog režima od manjinskih zajednica u Vojvodini masovnoj represiji po etničkom osnovu bili izloženi samo etnički Hrvati (od 1991, do 1993. godine sa prisilnim iseljavanjem, fizičkim maltretiranjem i ubistvima) i etnički Albanci (za vreme NATO intervencije, sa masovnim paljenjem kuća i radnji i pokušajima linča i proterivanjem).

Vidljivo je da odgovori ispitanika uveliko ukazuju na njihovo nedovoljno jasno diferenciranje individualnih i kolektivnih prava. Ovo je posve razumljivo, pošto su u multietničkoj sredini u uslovima prevlasti srpskog etničkog nacionalizma individualna prava bila, i jednim delom još uvek jesu, u značajnoj meri određena pripadnošću konkretnoj etničkoj grupi. Pripadnici elita iz manjinskih zajednica o ovome imaju jasniju predstavu, budući da su oni i njihove zajednice plaćali cenu za ovakvo stanje stvari.

STAVOVI PREMA KOLEKTIVNIM PRAVIMA

Stav prema pravima manjinskih zajednica se menja pod pritiskom imperativa vremena i okruženja. Samo 5% među ispitanicima srpske nacionalnosti smatraju da pripadnici etničkih manjina u Vojvodini imaju suviše prava. Čak 36% ispitanika iz srpske grupe (u poređenju sa 33% ispitanih Rumuna, 40% Slovaka, 60% Hrvata i 64% Mađara) smatraju da pripadnicima manjinskih zajednica treba obezbediti i posebna manjinska prava. Ostali ispitanici mahom smatraju da pripadnicima manjinskih zajednica treba obezbediti uobičajena građanska prava, bez posebnih kolektivnih prava. Vrlo je zanimljivo kako se pripadnici malobrojnijih zajednica, verovatno u strahu od srpsko-mađarskog sporazuma na štetu trećih, velikim svojim udelom zalažu za građanska a ne i za kolektivna prava. No, nalazi ovog istraživanja su u ovom pogledu suštinski bolji od nalaza bilo kog prethodnog.

Kakav je pogled pripadnika vojvođanskih etničkih elita na poštovanje različitih kolektivnih prava? Pravom na informisanje na svom maternjem jeziku nezadovoljno je 79% ispitanih Hrvata, 54% Mađara, 42% Slovaka i 20% Rumuna. Hrvati traže da im se prizna poseban jezik, a često i «državnu potporu» u oblasti informisanja. Mađari traže pozitivnu diskriminaciju, decentralizaciju novosadske televizije i radija, jačanje lokalnih medija, ali i oslobađanje medija na mađarskom jeziku od uticaja političkih stranaka. Slovaci, donekle obrnuto, traže centralizaciju programa na slovačkom jeziku na nivou Vojvodine, uz dosta primedbi na račun programa koji se emituju iz Bačkog Petrovca i uz dosta određene anti-mađarske zahteve («uzeti Mađarima i dati drugima», «Mađari imaju previše»). Rumuni u pogledu ovih naznaka anti-mađarskog šovinizma donekle podsećaju na Slovake, što je bilo utvrđeno i u ranijim istraživanjima. («Mađari imaju celodnevni TV i radio program, za razliku od drugih manjina; «treba svima obezbediti ista prava na informisanje»). Takođe zahtevaju bolje frekvencije i termine za RTV i bolje materijalne uslove za novine na rumunskom jeziku.

Upitani «Da li smatate da sve veće nacionalne grupe u Vojvodini imaju zadovoljavajuće mogućnosti za obrazovanje na svom maternjem jeziku?», ispitanici Mađari odgovaraju odrečno u 88% slučajeva, Hrvati u 80%, Rumuni u 27% i Slovaci u 21%. Pri tom, treba podsetiti da je prema istraživanju našeg saradnika Miroslava Samardžića obuhvaćenost nastavom na maternjem jeziku na osnovnoškolskom nivou kod Mađara u Vojvodini oko 78% (na srednjoškolskom nivou oko 68%), a

kod Slovaka i Rumuna znatno iznad 60% na osnovnoškolskom nivou. Upitani šta bi promenili u vezi s pravom na obrazovanje, ispitanici mađarske nacionalnosti mahom traže nastavu na maternjem jeziku na svim nivoima, uključujući i onu fakultetsku. Nekad su umereniji u zahtevima («u svakom mestu osnovno obrazovanje i srednje u većim mestima»), a zahtevi Saveza vojvođanskih Mađara za posebnim obrazovanjem za Mađare «od zabavišta do fakulteta» u posebnim smenama ili u posebnim školskim zgradama praktično se ne javljaju u odgovorima ispitanika. Videće se da su drugačiji nalazi dobijeni primenom direktnog pitanja. Rumuni imaju primedbe pre svega na broj i stručnost kadrova (što terenska iskustva potvrđuju kao osnovanu zamerku, ali što je s obzirom na brojnost rumunske populacije vrlo teško izmeniti), a Hrvati traže «da i Hrvati kao narod Vojvodine imaju ista prava kao i Mađari, Slovaci, Ukrajinci, Rumuni...» uključujući zahtev za obrazovanjem na hrvatskom jeziku «od vrtića do sveučilišta». Slovake, kao i Rumune, zaokuplja pre svega broj i kvalitet nastavnog kadra. Nezadovoljstvo pravom na zapošljavanje prisutno je kod svih grupa: kod hrvatske elite u 69% slučajeva, kod Mađara u 46%, Rumuna 45%, Slovaka 24%, pa i kod Srba sa 17% slučajeva. Ovde se etnički momenat meša sa ekonomskim, a vidljivo je da su Hrvati najugroženiji pošto su na severu Bačke suočeni sa dve brojčano nadmoćnije grupe, a ostale nacije samo sa jednom. Nezadovoljstvo mogućnošću zauzimanja rukovodećih položaja, što je i najvažnije područje objektivno postojeće etničke diskriminacije u Vojvodini, prisutno je kod 81% ispitanih Hrvata i Mađara, 73% Rumuna, 57% Slovaka i 21% Srba. U pitanju je područje na kojem dolazi ne samo do najizrazitije inter-etničke kompeticije nego i do sukoba između etničkih grupa koji se potencijalno najlakše mogu preneti na ostala područja društvenog života. Upitani šta bi smatrali za povoljan pravac promene na ovom području, pripadnici manjinskih zajednica zagovaraju ili «građanski princip» (odnosno stručnost) ili etnički ključ (npr. «poštovanje etničke strukture u državnim firmama»). Hrvati, često suočeni sa specifičnom subotičkom situacijom, naglašavaju važnost uklanjanja lokalnih zavičajno-klanovskih sprega, Slovaci se kolebaju između zagovaranja kriterijuma stručnosti i srazmerne etničke zastupljenosti, pripadnici srpske elite (budući da pripadaju najbrojnijoj grupi) naglašavaju da za rukovodeće položaje ne sme da bude od značaja etnička pripadnost, Mađari traže uklanjanje srpskog nacionalizma iz područja raspodele rukovodećih položaja, a ponekad i uvođenje kvota u liberalnom smislu, a Rumuni (s obzirom da pripadaju grupi suviše malobrojnoj da bi ulazila u inter-etničke dilove) veću zastupljenost manjinskih kadrova i ukidanje etničke diskriminacije. Treba ponoviti da visoka mera nezadovoljstva pripadnika manjinskih elita raspodelom rukovodećih položaja predstavlja potencijalno opasan detonator inter-etničkih konflikata: ovako su počeli sukobi u Hrvatskoj i Bosni.

STAVOVI PREMA INTER-ETNIČKIM ODNOSIMA

Upitani «koji su najznačajniji primeri kršenja kolektivnih prava manjina koji su Vam poznati?» pripadnici slovačke elite uz diskriminaciju na planu informisanja i obrazovanja ponekad navode i promenu prava manjina usled dolaska izbeglica, kažu da lični dokumenti više nisu na jeziku manjina kao nekada, žale se da Slovaka nema na rukovodećim položajima, niti ima donacija za Bački Petrovac, kao ni napisa na slovačkom jeziku na javnim ustanovama. Pominju da u Staroj Pazovi Slovaci u srednjim školama neguju maternji jezik, a ocena iz istog im ne ulazi u prosek ocena što vodi demotivisanju za očuvanje etničkog identiteta. Mađari otvorenije i oštrije govore o etničkoj diskriminaciji koja počinje od obdaništa, pa i o «etničkom čišćenju». Rumuni pominju diskriminaciju, nacionalnu netrpeljivost povećanu dolaskom izbeglica u Vojvodinu, a Hrvati diskriminaciju, nepriznavanja hrvatske nacionalne manjine, proterivanja, ubijanja, tzv. «Hrtkovački sindrom» - sinonim za progon Hrvata iz Srema u toku ranih devedesetih godina.

Na pitanje «Kako sagledavate sadašnji položaj Vaše nacionalne grupe u Vojvodini?», odgovore u smislu osećanja nacionalne ugroženosti daje 45% ispitanih Rumuna, 44% Hrvata, 41% Srba, 40% Mađara i 7% Slovaka. Vitalnost slovačke populacije potvrđena je u ovom kao i u nizu drugih istraživanja. Vrlo je važno da čak dve petine ispitanih pripadnika srpske elite iskazuje osećanje nacionalne ugroženosti. Uz ovoliki osećaj ugroženosti i među predstavnicima etničke većine i među onima iz manjinskih grupa mogućnost drastičnog pogoršanja inter-etničkih odnosa niukoliko nije nerealna.

Ko su najistaknutiji predstavnici etničkih elita, prema mišljenju njihovih kolega? Upitani za najznačajnije predstavnike vlastite etničke grupe u Vojvodini, ispitanici Slovaci najčešće izdvajaju Vjeru Boldocku, Zoroslav Spevaka, Ljuboslav Majeru, i Mihal Harpanja. Rumuni češće od drugih pominju Slavka Almažan-a, Niku Čobanu-a i Kosta Rošua, a gotovo nikada rumunske političare poput Jon Čizmaša ili Jon Srbovana. Mađari vrlo retko pominju političke vođe mađarskih etničkih partija, a često profesore bliske politici poput Varadi Tibora i Korhec Tamaša ili pisce i naučnike kao što su Tolnai Oto, Vegel Laslo, Bori Imre ili Ribar Bela. Hrvati, uz partijske vođe Belu Tonkovića, Franju Vujkova i Kalmana Kuntića, često pominju kulturne radnike ili sveštenike poput Josip Ivanovića, Slaven Bačića, Lazara Merkovića, Andriju Kopilovića i Marka Kljajića. Kod pripadnika srpske elite postoji očito siromaštvo personalnih preferencija, a ličnosti poput Vasilija Krestića i Koste Čavoškog, mada ovi ljudi više ne žive u Vojvodini, nisu iščezle sa spiska onih koji su ocenjeni kao najznačajniji.

Tri pitanja od posebnog su značaja za razumevanje stava pripadnika etničkih elita prema inter-etničkim odnosima. Kod pitanja «Šta mislite o ideji koju predlažu neki političari da se u Skupštini Vojvodine naprave dva veća, Veće građana i Veće nacionalnih zajednica?», pozitivan stav izražava 60% ispitanika hrvatske nacionalnosti, 51% Slovaka, 49% Rumuna, 46% Mađara i 41% Srba. Vrlo je

zanimljivo da je ideja koju su isprva promovisale političke organizacije vojvođanskih Mađara veću podršku našla među istaknutim intelektualcima iz drugih manjinskih zajednica, a posebno je neočekivano što tu ideju podržava i značajan broj pripadnika srpske elite. Na pitanje «Da li se slažete sa tim da se pripadnicima nacionalnih manjina u Vojvodini omogući obrazovanje na maternjem jeziku u posebnim školama od zabavišta do univerziteta?», potvrđan odgovor dalo je 72% pripadnika slovačke elite, 69% Hrvata, 64% Srba, 58% Mađara i 37% ispitanika rumunske nacionalnosti. Na pitanje «Šta mislite o uvođenju teritorijalne autonomije za pripadnike nacionalnih manjina tamo gde one predstavljaju većinu u ukupnom stanovništvu?», pozitivan stav prema etničkim teritorijalnim autonomijama iskazalo je 23% Hrvata, 11% Rumuna, 9% Mađara, 5% Srba i 4% Slovaka. Poslednji nalaz može da zbuni, jer je jedino mađarska grupa dovoljno brojna i koncentrisana da bi mogla da pretenduje na teritorijalnu autonomiju koja ne bi bila čisto lokalnog ili opštinskog karaktera. Može se pomisliti da su hrvatski intelektualci, bez obzira na svoje nezadovoljstvo u vezi sa raspodelom resursa u Subotici, skloniji severno-bačkoj autonomiji nego onoj vojvođanskoj, pošto u prvoj ne bi bili marginalni činilac. S druge strane, odgovori ispitanika svih nacionalnosti na pitanja o posebnim etničkim obrazovnim sistemima i o ponekad zahtevanom Veću nacionalnosti jasno upućuju na to da oni na jednoj kolektivnoj ravni žive pre jedni pored drugih, nego jedni sa drugima, protivno nalazima koji se odnose na inter-personalnu ravan njihovih odnosa. Ako je suditi po nalazima ovoga istraživanja, a ono je rađeno po istim metodskim principima kao i neka prethodna, među vojvođanskim etničkim elitama načelo multikulturalizma i paralelnog mirnog života pobedilo je princip interkulturalizma, odnosno zajedničkog međusobnog kulturnog obogaćivanja uz razvijanje različitosti. Čini se da su i vodeći kulturni i medijski eksponenti etničke većine pristali na ovakvo rešenje, delom verovatno zbunjeni brzim ritmom promena koje su usledile posle 5. oktobra 2000. godine. U krajnjoj liniji, to znači da su oni koji oblikuju mnjenje građana Vojvodine voljni da žive jedni pored drugih pre nego jedni sa drugima, što podrazumeva određene rizike u slučaju promene relativno stabilnog spoljno-političkog okruženja i novih zamešateljstva u balkanskom loncu.